

ŠEŠTOKŲ ŽODYNO PLĖTIMO FRAZEOLOGIZMAIS PROBLEMOS

Lina Milaševičienė, Nijolė Bražienė

Šiaulių universitetas, Tęstinių studijų institutas

Įvadas

Gimtoji kalba yra ne tik informacijos perdavimo ir gavimo instrumentas, bet ir žmogaus mąstymo, tautos sąmonės ir kultūros atspindys. Būtent dviem kalbos funkcijoms – bendravimo ir atspindžio, ypač pastarajai, realizuoti labai svarbi lietuvių kalbos leksikos dalis – frazeologizmai, kurie dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių nyksta iš kasdienės kalbos vartosenos.

Terminas *frazeologija* (gr. *phrasis* – posakis, *logos* – mokslas) turi kelias leksines reikšmes: 1) frazeologinių žodžių junginių tyrimo objektas, 2) kurio nors funkcinio stiliaus arba autoriaus frazeologizmų visuma, 3) kalbotyros mokslo šakos, nagrinėjančios frazeologizmus, definicija. Frazeologija yra viena jauniausių lietuvių kalbotyros krypčių – tyrimai pradėti kiek daugiau negu prieš pusšimtį metų, rusų kalbininkui B. Larinui, kurį laiką dirbusiam Lietuvoje, 1959 m. išspausdinus savo mokslinės analizės rezultatus pastoviujų žodžių junginių kilmės tema. Pirmieji frazeologizmus savo mokslinių tyrinėjimų objektais pasirinko B. Kalinauskas ir Z. Jonikaitė. B. Kalinauskas ėmėsi studijuoti lietuvių literatūros klasikės Žemaitės raštų kalbą, pasirinkdamas lietuvių kalbotyroje visiškai naują problemą. Publikavęs kelis straipsnius (1959, 1960, 1962) apie minėtos rašytojos frazeologizmus, B. Kalinauskas 1963 m. apgynė disertaciją „Žemaitės raštų kalbos frazeologija“. Tais pačiais metais disertaciją „Frazeologizmai „Lietuvių kalbos žodyne“ apgynė Z. Jonikaitė. Aštuntajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje apie lyginamuosius frazeologizmus straipsnius publikavo K. Vosylytė. Šie ir kiti lietuvių frazeologijos tyrimai, atlikti iki 1984 m., apžvelgti V. Drotvino parengtoje mokomojoje knygoje „Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija“ (1987). Mokymo priemonę „Lietuvių kalbos frazeologizmai“ studentams parengė J. Barauskaitė (1983). Atskiros dėmesio verti J. Paulausko „Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas“ (1977) ir „Lietuvių kalbos frazeologijos sisteminis žodynas“ (2003), J. Lipskienės „Lietuvių kalbos somatiniai posakiai“ (1979).

Po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo frazeologizmus teoriniu aspektu nagrinėjo R. Marcinkevičienė (2001), J. Lipskienė (2008), B. Jasiūnaitė (2010) ir kt. L. Butkutė 2010 m. apgynė daktaro disertaciją „Okazionaliųjų frazeologizmų stilistinės išgalės publicistiniame stiliuje“.

Į išvardytų publikacijų frazeologizmų tema sąrašą būtina įtraukti kelias pozicijas, susietas su bendrojo lavinimo mokyklos problemomis ir jų sprendimu. Tai V. Plentaitės parengta metodinė medžiaga „V ir VI klasės mokinių kalbos žodyno plėtimas frazeologizmais“ (1983) ir A. Ruškio skaityti pranešimai („Frazeologizmų stilistika“, 1996; „Frazeologijos ir etninių vertybių įtaka vaiko pasaulėjautai“, 1999; „Frazeologizmų reikšmės motyvacija“, 2000) Klaipėdoje organizuotose konferencijose „Lietuvių kalbos praktikos problemos“. Patarimų, kaip mokiniams aiškinti vaizdingus posakius (patarles, priežodžius, frazeologizmus), randama I. Ptašinskienės (1999) ir D. Malinauskienės (2004) mokymo priemonėse studentams.

Nors frazeologizmai, pasak A. Ruškio (1999, 27), yra ištisas kalbos pasaulis, pakylėjantis kalbėtojo dvasią, praturtinantis pašnekovą kalbos natūralumo pajauta, tačiau stokojama naujesnių tyrimų, kuriais būtų vertinamas mokinių gebėjimas pažinti frazeologizmus ir vartoti juos kalboje.

Būtina atkreipti dėmesį, kad 2015 m. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija kartu su Ugdymo plėtotės centru surengė šeštąjį švietimo bendruomenių asociacijų rėmimo konkursą. Finansavimo sutartis pasirašyta ir su asociacija „Lituanistų sambūris“. 2015 m. birželio 22 d. Lietuvių kalbos institute kartu su asociacija organizuotas seminaras „Moderniosios lietuvių kalbos leksikos pokyčių integracija į mokymo turinį ir mokytojų dalykinių kompetencijų ugdymas“. Seminaro tikslas – aptarti dabartinės lietuvių kalbos leksikos mokymo ir vertinimo problemas. Koncentruotasi į trijų uždavinių sprendimą: 1) apžvelgti lietuvių kalbos mokymo padėtį mokykloje; 2) apžvelgti svarbiausius dabartinės lietuvių kalbos leksikos pokyčius; 3) įvardyti probleminius leksikos vartojimo ir vertinimo atvejus mokyklinėje kalboje (žr. internete: <www.iki.lt/IKT_images/Naujienos/.../seminaro%20programa.pdf>).

Tyrimo tikslas – įvertinti VI klasės mokinių kalbos žodyną frazeologizmų vartojimo aspektu.

Uždaviniai: remiantis teorinės literatūros analize, išryškinti žodyno plėtimo frazeologizmais pedagogines ir psichologines sąlygas; atlikti V–VI klasėms skirtų lietuvių kalbos vadovėlių analizę frazeologizmų mokymo aspektu; įvertinti VI klasės mokinių gebėjimą atpažinti frazeologizmus rašytinėje

kalboje; įvertinti VI klasės mokinių gebėjimą vartoti frazeologizmus rašomojoje kalboje.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė ir apibendrinimas; dokumentų (pagrindinio ugdymo lietuvių kalbos mokymo programų ir V–VI klasės lietuvių kalbos vadovėlių) analizė; mokinių rašinių analizė nagrinėjamos temos aspektu; tyrimo duomenų kokybinė analizė ir aprašomoji statistika.

Tyrimo imtis ir bazė. Patogiosios atrankos būdu tyrimas (jame dalyvavo 26 šeštokai) atliktas vienoje Lietuvos pagrindinėje mokykloje.

Frazeologizmo samprata, esminiai požymiai

„Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ *frazeologizmas* apibūdinamas trimis požymiais: *pastovus, vientisos reikšmės ir vaizdingas žodžių junginys*. „Tarptautinių žodžių žodyne“ pateikta tokia minėto žodžio charakteristika: *pastovus, vientisos reikšmės vaizdingas žodžių junginys, kurio reikšmė nėra jo dėmenų leksinių reikšmių suma*. K. Gaivenio ir S. Keinio „Kalbotyros terminų žodyne“ sąvoka *frazeologizmas* aiškinama pasitelkiant aukščiau minėtų žodynų išvardytas žymes bei praplečiant kitomis savybėmis. Tai esąs *pastovus žodžių junginys su semantiškai išblukusiais ar apiblukusiais dėmenimis*. Dėl to frazeologizmo reikšmė *nutolusi nuo jį sudarančių žodžių reikšmės*. Pasak K. Gaivenio ir S. Keinio, frazeologizmai gali būti *vardažodiniai (vėjo botagas)* ir *veiksmažodiniai (žiūrėti pro pirštus)*; jie gali būti *lyginamieji (kaip šieno, t. y. labai daug), poriniai (nei velnias, nei gegutė)* ir *samplaikiniai (žiemą vasarą, t. y. visada)*; be to, pagal kilmę jie skirstomi į *savus (ranka numoti)* ir *verstinius (medaus mėnuo)*. Susumavus trijų šaltinių informaciją, galima išvardyti tokius frazeologizmų požymius:

- Tai žodžių junginys, sudarytas iš dviejų ar kelių reikšmės atžvilgiu ir gramatiškai susijusių savarankiškų žodžių.
- **Pastovus**, t. y. *nekinta, nuolatinis, vienodas, toks pat, stabilus*. Bendravimo procese frazeologizmai nėra kaskart naujai kuriami. Jie atgaminami iš atminties kaip kolektyvinės kūrybos formulės. *Atkuriamumo* ypatybė ir nulemia leksinį frazeologizmų stabilumą. Be to, ši ypatybė dažnai reikalauja nuolatinės, nesikeičiančios žodžių tvarkos, net tų pačių morfologinių formų sudėties.
- **Vientisos**, arba *apibendrintos, reikšmės*, t. y. kalbos ženklais reiškiamas vienos prasmės leksinis turinys. Pasak kalbininkų, reikšmėje glūdi frazeologizmų ir laisvųjų žodžių junginių pagrindinis skirtumas. Kaip minėta aukščiau, frazeologizmą sudarančių žodžių reikšmės *semantiškai išblukusios* ar *apiblukusios*, paprasčiau sakant, frazeologinio junginio reikšmė yra visiškai arba iš dalies nutolusi nuo jį sudarančių žodžių reikšmių, o nere-

tai net ir visiškai su jomis nesusijusi (*liežuvį pakišti* reiškia „paskūsti“, *vėjo pamušalas* – „nerimtas, nevertas pasitikėjimo žmogus“ ir t. t.).

- **Vaizdingas** – *išsiskiriantis vaizdumu ir ekspresija*, t. y. žadinantis vaizduotę, ryškiai ir įtaigiai nusakantis jausmus ir išgyvenimus. Vaizdingumas ir (ar) ekspresyvumas yra vienas svarbiausių frazeologizmo skiriamųjų požymių.

E. Jakaitienė aukštųjų mokyklų lietuvių kalbos ir literatūros specialybės studentams skirtame vadovėlyje („Lietuvių kalbos leksikologija“) komentuoja dar vieną svarbų frazeologizmų požymį, būtent – *apibrėžtą leksinę aplinką*, nes jie paprastai vartojami tam tikrose situacijose ir tik su tam tikros leksinės-semantinės grupės žodžiais, pvz., lyginamasis frazeologizmas *kaip ant žarijų* visada vartojamas greta žodžių *sėdėti, stovėti*, o su žodžiais *kirpti, brėžti, pjauti, rėžti, siūti* vartojamas pastovusis žodžių junginys *iš akies*.

Susistemindama visus frazeologizmų požymius, E. Jakaitienė (1980, 99) formuluoja tokią šio leksinio reiškinio definiciją: „Frazeologizmais vadinami ekspresyvūs ir vaizdingi pastovios leksinės ir gramatinės sandaros, vientisos reikšmės žodžių junginiai, kurie turi apibrėžtą leksinę aplinką ir nekuriami bendravimo procese, o vartojami iš atminties.“

Mokinių žodyno plėtimo frazeologizmais psichologinės ir pedagoginės sąlygos

Kalba, kaip mąstymo ir minties organizavimo įrankis, žinių saugykla ir pagrindinė žmonių bendravimo priemonė, puoselėjama ir plėtojama „nacionalinės kultūros sąlygomis ir reglamentuoja pačią nacionalinę kultūrą, formuoja tautos sąmonę“ (Balčas, 1989, 33). Frazeologizmai – ilgo vystymosi tautos sąmonėje rezultatas, todėl atspindi labai plačią ir įvairią gyvenimo tikrovę, kurią ne taip lengva suvokti kompiuterių ir išmaniųjų telefonų eros mokiniams. Tie pastovūs žodžių junginiai, A. Ruškio žodžiais tariant (2000), susiję su tradicijomis ir papročiais (*žydais eiti* reiškia švęsti Užgavėnes, ateiti nekviestiems į vestuves), regioninėmis etninėmis ir istorinėmis realijomis (*gali joti į Rietavą* sakoma apie neaštrų peilį), mitologija ir tikėjimais (*babaužiai sėdi kerčiose* sakoma norint pagąsdinti tamsą; *babaužis* – tai šmėkla, vaiduoklis) ir t. t. Vadinasi, viena iš frazeologizmų suvokimo ir įsiminimo prielaidų yra savo tautos etninės kultūros pažinimas ir žodyno turinimas ne tik aktyviaja leksika, bet saikingai ir pasyviojo fondo žodžiais – istorizmais, archaizmais – ne vien lietuvių kalbos ir literatūros, bet ir kitų mokomųjų dalykų pamokose.

Kad mokiniai ne tik įsidėmėtų *frazeologizmo* terminą bei suvoktų jo esmę, bet ir įsimintų tam tikrą kiekį šių kalbos perlų, vartotų juos savo kalboje, būtina sudaryti palankias mokymo(si) pedagogines ir psichologines sąlygas, kurios iš dalies aptartos V. Plen-

taitės metodinėje medžiagoje „V ir VI klasės mokinių kalbos žodyno plėtimas frazeologizmais“ (1983) ir kurias galima papildyti naujaisiais šių mokslo sričių mokslininkų teiginiais.

Pedagoginės / metodinės sąlygos:

- Visose lietuvių kalbos ir literatūros pamokose kelti gimtosios kalbos prestižą, puoselėti pasididžiavimo ja jausmą, diegti mintį, kad taisyklinga kalba – būtinas kultūringo žmogaus požymis.
 - Gilinti ir plėsti mokinių pamokose sukauptas leksikos (sinonimai, antonimai, daugiareikšmiai žodžiai, tiesioginė ir perkeltinė žodžių reikšmės, frazeologizmai) žinias, sistemingai integruojant jas į morfologijos, sintaksės, kalbos kultūros temas.
 - Apgalvotai parinkti frazeologizmus integruotam mokymo procesui gramatikos ir rišliosios kalbos pamokose: frazeologizmai turi atitikti ugdytinių amžių, interesus, jų poreikius.
 - Frazeologizmų mokymą glaudžiai sieti su grožinės literatūros kūrinių analize, kurios metu sprendžiama „apibrėžtos leksinės aplinkos / situacijos“ problema, nes tų apibendrintos reikšmės pastoviųjų žodžių junginių emocinis įtaigumas ir vaizdumas, jų prasminiai atspalviai geriausiai atsiskleidžia kūrinių vaizduojamame kontekste.
- Psichologinės sąlygos:*
- *Ugdyti pastabumą*, t. y. atkreipti dėmesį į negirdėtus, tad nesuprantamus ar tik apytikriai suvokiamus žodžius, įskaitant ir frazeologizmus. Pastabumas, t. y. sugebėjimas pamatyti / išgirsti, susijęs su asmens patyrimu ir domėjimusi, šiuo metu mokyklose yra labai stipriai devaluotas dėl darbo su pratybų sąsiuviniais, kuriuose reikia tik įrašyti raides ar žodžius į paliktus tuščius tarpus, pervertinimo ir dėl kitų priežasčių.
 - Pratimais ir užduotimis lavinti *operatyviają atmintį*, kuri įgalina greitai įsiminti naują sąvoką ar įdomų žodžių junginį norimai minčiai tinkamai išsakyti. Rūpintis ir kita atminties posisteme, būtent *ilgalaike*, į kurią sistemingu mokomosios medžia-

gos / temos kartojimu perkeliama trumpalaikėje atmintyje užfiksuoti duomenys. Kadangi pamokose, ieškant mokymo naujovių, labai sumenko dėmesys frontaliajai ir individualiajai mokinių apklausai žodžiu ir dėl to stinga su kartojimu susijusių užduočių / veiksmų, nukenčia ir *ilgalaikės atminties* vystymas.

- Praktinėmis užduotimis *aktyvinti* svarbiausius atminties procesus – įsiminimą, laikymą atmintyje, atgaminimą: pvz., rasti skaitomame tekste frazeologizmus, paaiškinti jų reikšmes pasitelkus žodyną ir pan.
- Dabartiniai ir būsiami mokiniai (gimę nuo 2004 iki 2023 metų), mokslininkų priskiriami Z kartai, t. y. interneto generacijai. Pastebėta, kad nemažai dabartinių šeštokų, ir ne tik jų, negeba *skirstyti dėmesio*, pvz., rašydami diktantą ar rašini, susikoncentruoja į patį veiksmą, todėl mintyse nebesvarsto galimų rašybos sunkumų ir klaidoms išvengti netaiko taisyklių, nors neblogai jas moka. Analogiška situacija ir dėl frazeologizmų vartojimo sakytinėje / rašytinėje kalboje.
- Skaitomu ir kolektyviai analizuojamu tekstu, iliustracijomis, meno kūrinių puoselėti mokinių bendrą *emocinių pojūčių toną* – nustebimą, džiaugsmą, pasibjaurėjimą, pasipiktinimą ir kt. Vartojamais frazeologizmais mokinių saviraiška emociu aspektu tarsi pakyla į aukštesnį lygį, pvz., žodį „šalti“ galima pakeisti *dantimis kalenti*, „nusiminti“ – *lūpą atmesti*, „apgauti“ – *akis užknisti*, „žavėti“ – *akis verti* ir pan.

Frazeologizmų tema „Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose“

V–VI klasių koncentro mokiniams *kalbėjimo ir klausymo* ugdymo kontekste numatomi ugdytini gebėjimai, žinios ir supratimas, kurie gali būti susiję ir su frazeologizmų mokymu(si), – būtent puoselėti mokinių supratimą apie emociškai nuspalvintą leksiką, teksto turinio kalbinę raišką (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. *Žinių apie frazeologizmus integravimo galimybes, ugdant kalbėjimo ir klausymo gebėjimus*

Mokinių pasiekimai	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
1.2. Vertinti klausomo teksto turinį ir raišką bei kalbėjimo kultūrą: išsakyti savo nuomonę, remiantis patirtimi.	1.2.2. Atpažinti, tinka ar netinka kalbinė raiška konkrečiai situacijai. 1.2.4. Atpažinti kalbėjimo toną (iškilmingas, neutralus, pajuokiamas (humoristinis)), neutralią ir emociškai nuspalvintą leksiką, retorinius klausimus, pakartojimus. Paaiškinti jų paskirtį.
1.4. Kalbėti atsižvelgiant į adresatą (bendraamžiai, artimieji, mokytojai, kiti suaugusieji) ir komunikavimo situaciją (neoficiali). Mokytojui padedant pasirinkti kalbinę raišką.	1.4.1. Suprasti, kad komunikacijos sėkmė priklauso nuo gebėjimo atsižvelgti į adresatą, tikslus, situaciją, ir tinkamai pasirinkti priemones.
1.6. Siekiant saviraiškos ir sudominti, pasakoti nuotykius, įvykius, grįstus patirtimi bei išmone.	1.6.5. Vartoti sinonimus, kad būtų išvengta kartojimosi. Vartoti vaizdingus žodžius, frazeologizmus.

Šaltinis: *Pagrindinio ir pradinio ugdymo bendrosios programos*, 2009.

Kaip matyti iš 1 lentelės įrašų, mokinių žinios frazeologizmų, kaip ir kitų leksikos dalykų, tema koncentruojasi į tris strategijas: *atpažinti, suprasti, vartoti*. Minėtos strategijos žinių aspektu susietos su atitinkamais gebėjimais.

2 lentelė. *Žinių apie frazeologizmus integravimo galimybės, ugdant skaitymo, literatūros (kultūros) pažinimo gebėjimus*

Mokinių pasiekimai	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
2.1. C. Aptarti grožinio kūrinio vaizduojamojo pasaulio elementus (pvz.: veiksmo vietą, laiką, veikėją, veiksmą). Grožiniuose ir negrožiniuose tekstuose rasti nurodytas kalbinės raiškos priemonės ir paaiškinti jų paskirtį.	2.1.8. Atpažinti tekste kalbinės raiškos priemonės: sinonimus, antonimus, frazeologizmus, palyginimus, kreipinius, įsameninimus, pakartojimus, epitetus, retorinius klausimus, ir paaiškinti jų paskirtį.

Šaltinis: *Pagrindinio ir pradinio ugdymo bendrosios programos*, 2009.

2 lentelėje išvardyti grožinio ir negrožinio teksto nagrinėjimo procesai integruoja kalbinės raiškos priemonių atpažinimą ir jų poveikį teksto vaizdumui sukurti. Šie veiksmai detalizuojami „Ugdymo gairėse“ (2009, 475), atkreipiant dėmesį, kad mokiniai būtų „skatinami aptarti ne tik skaitomų tekstų turinį, bet ir raišką, suprasti skirtumą tarp *kas pasakyta* ir *kaip pasakyta*. Keliami klausimai: *Kodėl autorius renkasi būtent tokius žodžius? Kaip tam tikrų žodžių pasirinkimas padeda autoriui siekti tikslo? Kaip autorius siekia patraukti skaitytojo dėmesį, aiškiai pa-*

V–VI klasių mokinių *skaitymo, literatūros (kultūros) pažinimo* srityje taip pat nurodyta plėsti mokinių žinias ir ugdyti gebėjimus, reikalingus frazeologizmų vartosenai aktyvinti (žr. 2 lentelę).

teikti informaciją?“ Pasitelkus išvardytus ar analogiškus klausimus, mokiniai skatinami vartoti emociškai vaizdingas kalbinės raiškos priemonės, įskaitant ir frazeologizmus.

„Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosiose programose“ išvardytos žinios ir gebėjimai, būtini mokinių mokymui kurti dinamiškus ir paveikius pasakojimus, pasitelkiant vaizdingus veiksmazodžius, sinonimus, frazeologizmus ir kitą vaizdinę leksiką (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. *Žinių apie frazeologizmus integravimo galimybės, ugdant gebėjimus kurti sakininį ir rašytinį tekstą*

Mokinių pasiekimai	
Gebėjimai	Žinios ir supratimas
3.1.B. Siekiant sudominti kurti nesudėtingos kompozicijos pasakojimus. Siekti gyvumo, vaizdumo naudojantis leksikos ir sintaksės teikiamomis galimybėmis.	3.1.7. Vartoti sinonimus, kad būtų išvengta kartojimosi. Vartoti vaizdingus žodžius, frazeologizmus.

Šaltinis: *Pagrindinio ir pradinio ugdymo bendrosios programos*, 2009.

Apibendrinant trijų pateiktų lentelių turinį galima tvirtinti: ir kalbėjimo bei klausymo, ir rišiosios kalbos ugdymo kontekste mokiniai skatinami ir mokomi rūpintis savo reiškiamų minčių vaizdumu ir įtaigumu.

„Pagrindinio ugdymo bendrųjų programų projekte“ (III variantas, 2 redakcija, 2015-03-06), be kitų dalykų mokymo(si) pasiekimų, išvardyti ir reikalavimai, susiję su lietuvių kalbos leksika, baigus VI klasę: „Tekste atpažįsta sinonimus, *frazeologizmus*, randa žodžius, galinčius turėti antonimus, supranta perkeltines žodžių reikšmes, geba paaiškinti jų paskirtį. Geba pateikti įvairių *frazeologizmų*, suvokia, kur ir kada juos tiktų vartoti“ (12).

Lietuvių kalbos ir literatūros vadovėlių V–VI klasei analizė frazeologizmų mokymo(si) aspektu

Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo priemonių komplektą (žr. mokymosi priemonių katalo-

gą „Lietuvių kalba 2014–2015“) mokiniams sudaro vadovėliai ir pratybų sąsiuviniai. Be jų, mokytojai naudojami kontroliniais testais, diktantų knygomis, metodinėmis knygomis mokytojui ir kt. Šiame darbe, atsižvelgiant į tiriamąją klasę, naudotas mokymo priemonės, pasirinkti J. Sirtautienės ir V. V. Sirtauto parengtų lietuvių kalbos vadovėlių abi dalys bei pratybų sąsiuviniai ir L. Abraitytės „Skaitiniai“.

Lietuvių kalbos mokymo priemonių analizė

Frazeologizmų sampratai aiškinti ir jų vartosenai aktualizuoti *penktokams* parengtas ištisas lietuvių kalbos vadovėlio II dalies skyrius (vienuolika užduočių):

1. Įsižiūrėję į paveikslėlius, pasakykite, kuo skiriasi šių sakinių prasmė.
2. Raskite, kurį žodį kairėje savo reikšme atitinka žodžių junginys dešinėje.
3. Remdamiesi frazeologizmo požymiais, sukurkite apibūrinimą.

4. Čia sumišę dviejų frazeologizmų žodžiai. Išskirkite juos.
5. Perskaitę pasakykite, kur čia frazeologizmai, o kur paprasti laisvi žodžių junginiai.
6. Paaiškinkite frazeologizmų reikšmę.
7. Sugalvokite sakinių su trimis frazeologizmais.
8. Pabaikite frazeologizmus.
9. Įrašykite frazeologizmus ir paaiškinkite jų reikšmę.
10. Sugalvokite ir užrašykite po frazeologizmą, kur pagrindinis žodis būtų: akis, dantis, galva, kailis.
11. Sukurkite pasakojimą „Į mokyklą“. Pavartokite šiuos frazeologizmus: koja už kojos, varnas skaičiuoti, devynios galybės, kaip akis išdegęs, šaukštai po pietų.

Pirmosios trys užduotys orientuotos frazeologizmo, kaip pastovaus vaizdingo žodžių junginio, sampratai formuoti. Kitos trys – tai sampratai įtvirtinti, likusios – puoselėti gebėjimams vartoti frazeologizmus kalboje. Pastarosios išdėstytos sunkėjančia tvarka: užbaigti žodžių junginį, iš duotų junginių parinkti tinkamiausią, atkurti / sukurti frazeologizmą su pateiktais reikšminiais žodžiais ir sukurti rišlų tekstą pagal duotus gairinius žodžių junginius.

Lietuvių kalbos vadovėlio VI klasei II dalies skyrius „Leksika ir tekstas, kalbos istorija“ (86–108) orientuotas į tokio pobūdžio potemes: daugiareikšmiai žodžiai tekste, antonimai ir sinonimai tekste, frazeologizmai tekste. Pastarajai potemei realizuoti parengta 10 užduočių tokiu principu: pakartoti ir pagilinti turimas žinias apie nagrinėjamus žodžių junginius, išryškinti frazeologizmų požymius ir kiekvieno jų svarbą kuriant tekstą, gilinantį į leksines frazeologizmų reikšmes, skatinant juos vartoti savo sakiniuose ir rašomuose tekstuose, mokant atpažinti juos skaitomame tekste, pratinant nepainioti su paprastais žodžių junginiais, neturinčiais perkeltinės prasmės, raginant patiems kurti ar pastebėti kasdienėje kalboje vartojamus naujus vaizdingus posakius apie dabartį. Natūralu, kad šeštokams skirtos užduotys sudėtingesnės už praėjusių metų, kai mokėsi V klasėje. Be to, jos atitinka aukščiau išvardytas pedagogines ir psichologines sąlygas, būtinas žinių kaupimo apie pastoviuosius žodžių junginius ir mokymo(si) juos vartoti procese.

Būtina atkreipti dėmesį, kad leksikos dalykų, kartu ir frazeologizmų, ir V klasėje, ir VI klasėje mokomasi mokslo metų pabaigoje. Tai turi savo trūkumų ir privalumų. Neigiama tai, kad mokslo metų pabaigoje mokiniai sunkiau sukonzentruoja dėmesį pamokoje, susilpnėjęs įsiminimas, nelieta laiko kartojimui. Privalumas – rūpimai temai nagrinėti mokinius galima ruošti iš anksto neminint termino. J. ir V. V. Sirtautų lietuvių kalbos vadovėliuose per abi klases rasta apie 10 užduočių, kurioms atlikti (įrašyti praleistas raides, pavartoti tinkamą nuosaką ar gramatinį laiką, sukirčiuoti ir pan.) pasitelktos patarlės ir priežo-

džiai – tai, M. Miškinio (1990, 103) žodžiais tariant, tiesioginiu ar netiesioginiu / alegorišku būdu aptaria bendresnį gyvenimo reiškinių ar dėsnių arba pasako visiems privalomą taisyklę. Atlikdami šio tipo užduotis, mokiniai pamažu įsidėmi, kad patarlės ir priežodžiai yra įdomūs kaip sąmojingi, sklandūs ir vaizdingi posakiai, leidžiantys taupyti laiką ir kalbą, kad jų negalima sugalvoti, nes atsiranda nejučiomis ir žmonės nesąmoningai juos pasisavina, kad patarlėmis ir (ar) priežodžiais virsta vykę palyginimai, kurių, tiesa, analizuojamuose vadovėliuose ne per daugiausia.

VI klasei skirtuose lietuvių kalbos vadovėliuose iki sisteminio kurso apie frazeologizmus įtraukta ir konkrečių pastoviuųjų žodžių junginių. Vieni jų paskiri, atsidūrę atliekamų užduočių kontekste: mirtis buvo *ant nosies*, ko *galo negavau*, *pasukti galvą*, kad laimėtume konkursą, *dreba pakinkliai*, *tuščia galva*, lyg *pupų pėdas*, *linksmy plaučių*, dirbti *ranka rankon*. Kiti pateikti ištisais lizdais: *liežuviu malti*, *aštrų liežuvį turėti*, *laikyti liežuvį už dantų*, *liežuvio neapversti*. Dar kitu atveju siūloma išspręsti galvosūkį – „Kada žmogus kambaryje būna be galvos?“ arba gali pasigėrėti pasakojimo sakiniu: „Ėjo“ – ne tas žodis. Kojom žemės nesiekė, skriste skrido.“ Labai vertinga antrosios dalies 230 užduotis: *Susiedami pagal prasmę žodžius ir žodžių junginius sudarykite ironiškų palyginimų*:

gerai	kaip bato aulas
protingas	kaip šuva kariamasis
džiaugiasi	kaip šuniui penkta koja
greitas	kaip dilgėlėsna atsisėdus
reikalingas	kaip vėžlys

Šis pratimas, įtrauktas į temą „Antonimai ir sinonimai tekste“, be tiesioginio tikslo (parodyti žodžių ir jų junginių reikšmės tapatumą arba artimumą), atlieka bent keletą mokinių žinių apie frazeologizmus, būtent termino pavadinimo, požymių – *žodžių junginys*, *pastovus*, *vaizdingas*, *turintis vieno žodžio reikšmę*, *to žodžio reikšmė nutolusi nuo junginio dėmenų tiesioginių reikšmių* – atgaminimo, funkcijų.

Be vadovėlių, mokymo(si) procese vartojami pratybų sąsiuviniai, kuriuose pateikiama daug treniruojamųjų pratimų ir kūrybinių užduočių, skirtų savarankiškam mokinių darbui. Peržiūrėjęs J. Sirtautienės sudarytus pratybų sąsiuvinius V–VI klasių mokiniams straipsnyje nagrinėjamos temos aspektu, galima daryti šias išvadas:

- Pratimais įtvirtinant programines lietuvių kalbos mokymo(si) temas, palyginti dažnokai (apie 50 situacijų kiekvienais mokslo metais) į užduočių turinį įterpiamos patarlės, turinčios bendrumų su frazeologizmais; *patarlė* – liaudyje *prigijęs pastovios formos vaizdingas posakis* (= trumpas, pastovus sakinytis ar žodžių junginys). Skirtumas – patarlė palyginimo būdu dažniausiai išreiškia tam

tikrą pamokančią mintį, o frazeologizmai, kaip ir priešodžiai, pasitenkina tik paprastu konstatavimu, yra nesudėtingi bei iš esmės lengvai suprantami, įsimenami. Anot kai kurių mokslininkų, patarlės ir priešodžiai yra vienas iš frazeologizmų šaltinių.

- Pačių frazeologizmų minėtuose pratybų sąsiuvinuose labai nedaug: *nė per nago juodymą*, *neria kiek kojoms neša, nors į akį durk, nosis ištiso* belaukiant svečių, *gerklę paleisti, sušalti į ragą*.

„Skaitinių“ analizė frazeologizmų aspektu

Kaip nurodoma anotacijose, L. Abraitytės „Skaitinių“ V klasei tikslai – ugdyti gebėjimus vartoti sakinę ir rašytinę kalbą, poreikį sąmoningai skaityti ir kritiškai vertinti skirtingus tekstus, suprasti grožinės literatūros savitumą, pateikti estetinių išgyvenimų, suprasti esminių vertybių prasmę, suvokti kultūros tradicijas, pažinti kalbą ir literatūrą, kaip tautos kultūros dalį, o vadovėlio VI klasei turiniu siekiama įtvirtinti amžinąsias etines ir istorines vertybes, ypač daug erdvės skiriant tautosakai, tautiškumui, skaudžios Lietuvos istorijos ir kultūros posūkiams, visapusiškai kalbama apie knygą, kaip apie meno ir kultūros reiškinį. Svarbu pabrėžti tai, kad „Skaitiniuose“ yra nemažai šių dienų realijas atspindinčių tekstų, įgalinančių mokinius suvokti turinio ir literatūros subtilybes, tinkamai interpretuoti skirtingų žanrų tekstus, suvokti jų ypatumus ir postmodernaus mokymo idėjų šviesoje per literatūros pamokas įgyti mokymosi mokytis, komunikavimo ir socialinę kompetencijas.

Įsigilinus į literatūros pamokų V–VI klasėse tikslus ir siekiamybes, nepagrįsta būtų tikėtis atskiro dėmesio lietuvių kalbos dalykų, įskaitant ir frazeologizmus, integracijai tekstų analizės pamokose. Nustatyta, kad pastariesiems „Skaitiniuose“ V klasei (I ir II d.) pateikiama vienintelė užduotis: *Sugalvokite sakinių su straipsnio autoriaus nurodytais posakiais: malame liežuviu, liežuvį galandame, kur nereikia kaisiojame ir kt.* (84). Užduoties komentare atkreipiamas mokinių dėmesys į frazeologizmų vaizdingumą, nurodomas J. Paulausko „Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas“, mokiniai skatinami jame rasti daugiau gražių ir įdomių posakių, išmokti jų ir vartoti savo kalboje. VI klasei skirtų „Skaitinių“ poskyryje „Žodžiai ir žodynai“ pateiktos dvi užduotys:

- Štai žodis – *ausis*. **Parašykite** visas, kokias tik žinote, šio žodžio reikšmes. Pasakykite žinomų posakių, frazeologizmų su šiuo žodžiu. **Susiraskite** šį žodį didžiąjame „Lietuvių kalbos žodyne“, „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, Jono Paulausko „Lietuvių kalbos frazeologijos žodyne“. **Padarykite išvadas:** Ką galima pasakyti apie lietuvių kalbos turtingumą? Kaip aš moku gimtąją kalbą?
- Perskaičius R. Granausko apsakymo „Vargonai su tekinėliais“ ištrauką, pateikiamas klausimas: *Ką*

pasakojimui teikia liaudiška frazeologija ir tarmybės? (II d., 105).

Taigi, „Skaitinių“ užduotimis primenama svarbiausia frazeologizmų – vaizdingumo – funkcija, liudijanti kalbos turtingumą.

„Pagrindinio ugdymo bendrųjų programų“ projekte (III variantas, 7) pripažįstama, kad „grožinė literatūra neapriėpia visos šiuolaikinių tekstų įvairovės“, kad „įvairių tipų, įvairaus pobūdžio ir žanrų tekstų skaitymui, klausymui ar stebėjimui ir klausymui, įvairiems bendravimo kontekstams yra skirtas *Kalbos vartojimo ugdymas* kaip kalbinio ugdymo dalis“.

VI klasės mokinių gebėjimas pažinti / atpažinti frazeologizmus

Šios krypties tyrimui realizuoti parengta kontrolinė trijų dalių užduotis:

1. *Perskaitykite duotą pasakos ištrauką ir pabraukite frazeologizmus.* Užduotis paimta iš V. Plentaitės metodinio leidinio „V ir VI klasių mokinių kalbos žodyno plėtimas frazeologizmais“ (1983).
2. *Paaiškinkite duotų frazeologizmų reikšmę.* Frazeologizmai paimti iš minėto V. Plentaitės leidinio ir M. Junevičienės, I. Videikaitės knygos „Kalbinė raiška“ (2013).
3. *Vienoje iš pateiktų sakinių poroje yra pavartotas frazeologizmas. Kurioje? Surask ir pabrauk.* Šiai užduočiai suformuluoti pasinaudota minėtąja knyga „Kalbinė raiška“.

Atlikdami pirmąją užduotį, šeštokai turėjo pabraukti 5 frazeologizmus; rezultatai pateikti 4 lentelėje.

4 lentelė. *Mokinių pasiskirstymas pagal tekste atpažintus frazeologizmus* (n = 26)

Frazeologizmai	Mokinių skaičius
Iš kailio nėrėsi	22
Plaukai ant galvos pasistojo	17
Dantis ant lentynos kabink	7
Pagaugais nuėjo	5
Diržus susiveržti	0

Kaip matyti iš lentelės, tiriamiesiems geriausiai sekėsi atpažinti du pastoviuosius žodžių junginius: *iš kailio nėrėsi* ir *plaukai ant galvos pasistojo*. Tai dažniausiai kalboje vartojami frazeologizmai, nes neretai patenkama į situacijas, kurioms nusakyti tinka minėti žodžių junginiai.

Lekšemos *pagaugai* (širpulys) ir *pagaugais* (širpulys krato) šnekamojoje kalboje retokai vartojamos, vietoje pasakymo vartojama sąvoka *baisu*. Be to, ir pats žodis *širpulys* keičiamas žodžiu *drebuly*, kuris dažniau vartojamas būsenai ligos, o ne išgąščio atveju charakterizuoti. Kad frazeologizmas retokai

vartojamas, rodo ir tai, jog dalis tiriamųjų negebėjo nustatyti šio žodžių junginio ribų – pabraukė žodžius *kūnas pagaugais nuėjo* arba *kūnas pagaugais*, arba net ištisą frazę *kūnas pagaugais nuėjo, bet žadą atgavo*. Pastarasis atvejis rodo, kad tiriamajam ir žodis *žadas* (balsas) nepažįstamas.

Du frazeologizmai – *dantis ant lentynos kabink* (neturėti ko valgyti, badauti) ir *diržus susiveržti* (badauti) – šiandieninei mūsų visuomenei, kartu ir mokiniams, nėra aktualūs, nevartojami, nebent tais atvejais, kai, atsidarius tuščią šaldytuvą, imama šaipytis, jog teks dantis ant lentynos pasidėti, nes nėra ko tinkamo valgyti. Dalis mokinių nutuokė, kad frazeologizmui priklauso žodžiai *diržus susiveržti*, bet neaiškios buvo jo ribos, todėl pabraukta: *diržus stipriau susiveržti, stipriau susiveržti, pavasarį visai šeimynai tekdavo diržus stipriau susiveržti*. Pastarasis variantas – visas teksto sakiny, nes tiriamojo, matyt, negirdėta pasakojimų apie Lietuvos žmonių gyvenimą apytikriai prieš 70 metų, kai neturtingai gyvenančių valstiečių šeimose ankstų pavasarį baigdavosi maitos atsargos ir tekdavo labai taupyti bulves, duoną, jau nekalbant apie mėsą ir t. t.

Darytina pirmoji išvada – mokiniai, atlikdami užduotį, patyrė du sunkumus: nesuprato žodžio reikšmės arba jiems tai buvo toluma / nežinoma situacija, kurioje galima vartoti nurodytą frazeologizmą (niekada jų aplinkoje nekalbėta, kad nuo ilgo nepriteklius, badavimo žmogus sublogsta, drabužiai darosi per laisvi, tad kelnes prilaiko labiau suveržtas diržas). Antroji išvada – mokiniai turi kalbinę nuojautą, įžvelgia esant frazeologizmą, tik nenustato jo ribų ir pabraukia kartais net visą sakinį.

Dėl kasdienės vartosenos žodyno skurdumo, istorijos ir etninės kultūros faktų nežinojimo, abejingumo grožinei ir publicistinei literatūrai tiriamieji pabraukė žodžių junginius, kurie nepriskirtini frazeologizmams: *gijas veja* (5 mokiniai), *sėdi senė baisi ir gijas veja* arba *senė baisi ir gijas veja* (po 1 mokinį; asociacija su pasakos fragmentu), *žadą atgavo* (3 mokiniai), *vasarą gelbėdavo uogos ir grybai* arba *gelbėdavo uogos ir grybai* (po 4 mokinius; panašu, kad suklaidino vaizdingas veiksmazodis *gelbėdavo*), *javus kūlę* (1 mokiny; nežinomos abiejų žodžių leksinės reikšmės, nes praktiškai nėra susidūręs su tokiais dalykais, o literatūrinis apsiskaitymas itin menkas). Du tiriamieji šios užduoties visai neatliko.

Antroji užduotis (žr. 5 lentelę) mokiniams buvo kur kas lengvesnė. Priežastis nesunkiai įžvelgiama: mokiniams buvo pateikta frazeologizmų, reikėjo tik interpretuoti jų reikšmę.

5 lentelė. *Frazeologizmų reikšmių aiškinimo variantai* (n = 26)

Frazeologizmai	Mokinių atsakymai (mokinių skaičius)
Dantimis kalenti	Šalti (15) Drebėti (6) Bijoti (2) Triukšmauti (1) Pykti (1) Šalti, bijoti (1)
Nukabinti nosį	Nusiminti (4) Nuliūsti (11) Nusivilti (3) Pasiduoti, nuliūsti (2) Pasiduoti (2) Mesti kokį darbą (1) Liūdnas, apgautas (1) Kai kas nors nesiseka (1) Neparašė atsakymo (1)
Už nosies vedžioti	Apgaudinėti, laikyti paiku, mulkinti (0) Apgauti (15) Erzinti (1) Erzinti, meluoti (1) Vedžiotojas (1) Apgaudinėti, meluoti (1) Nu, kad eiti visur paskui (1) Meluoti (1) Apsigaudinėti (1) Naudoti savo interesams, įgyvendinti (1) Apkvailinti, pasinaudoti savam tikslui (1) Visur siunčia valstietį (1) Neparašė atsakymo (1)
Akis draskyti	Įžiliai kieno akivaizdoje kalbėti (0) Atsikalbinėti (8) Prieštarauti (4) Ginčytis (4) Atsišnekinėti (1) Rėkauti ant kito žmogaus (1) Rodyti nepagarbą, kelti kivirčą (1) Neklausyti, kas tau sakoma (1) Neklausyti (1) Neklausyti, atsikalbinėti (1) Pyktis (1) Prieštarauti, priekaištauti (1) Išsišokėlis (prieštarauti) (1) Neparašė atsakymo (1)
Pro ausis praleisti	Nekreipti dėmesio (4) Negirdėti (3) Nesiklausyti (8) Neišgirsti (3) Nieko negirdėti (2) Kažko negirdėjo (1) Ignoruoti (1) Nesureikšminti, nekreipti dėmesio (1) Nesiklausyti, neišgirsti (1) Skleisti gandus (1) Apsimesti, kad nieko negirdžiu (1)

Remiantis 5 lentelės įrašais galima sakyti, kad tiriamiesiems geriausiai sekėsi nurodyti dviejų frazeologizmų reikšmes: *dantimis kalenti* ir *nukabinti nosį*. Aiškindami pirmąjį frazeologizmą, dauguma mokinių (15) nurodė jo reikšmę, sutampančią su formuluote J. Paulausko žodyne; ketvirtadalis atsakiusiųjų (6) reikšmę *šalti* metonimiškai susiejo su žodžiu *drebėti*; atsekamos ir aiškinimų *bijoti* (plg. *drebėti iš baimės*) ir *pykti* (plg. piktas pasakų vilkas *dantimis kalena*) ištakos; viename atsakyme pateiktos ir metaforinė, ir metoniminė frazeologizmo reikšmės (*šalti, bijoti*). Visus antrojo frazeologizmo komentarus galima būtų pripažinti tinkamais, nors žodyninę reikšmę nurodė tik 4 tiriamieji, nes sąvoka *nusiminti Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (2000) aiškinama žodžių junginiu *pasidaryti liūdnam*, o žodis *nusivilti* – *jausti nepasitenkinimą, neįvykus norams, siekimams*. Dalis (10) šeštokų savo atsakyme nurodė situaciją: *kai kas nors nesiseka* (1), *mesti kokį darbą* (1), *pasiduoti* arba *pasiduoti, nuliūsti* (8). Darytina išvada, kad tiriamieji minėtus frazeologizmus ne tik atpažįsta, bet žino jų perkeltinę reikšmę, nutuokia apie vartojimo situaciją. Tačiau neatmetama prielaida, kad mokiniai dėl retoko šio frazeologizmo, kaip ir kitų, vartojimo savo kalboje galėjo painioti su *dantis laidyti* (plūsti), *dantimis griežti* (pykti), *dantis parodyti* (įgelti) ir pan.

Po 11 prasminių reikšmių pateikta frazeologizams už *nosies vedžioti* ir *pro ausis praleisti*. Nors mokinių atsakymai nėra tapatūs žodyno formuluotei, pvz., parašyta ne *apgaučiant* (eigos veiksmo veiksmožodis), o *apgauti* (įvykio veiksmo veiksmožodis) arba *meluoti* (sąmoningai sakyti netiesą, muilinti akis), pasirenkami žodžiai, turintys loginių sąsajų su žodžių *suvedžioti, sukčiauti* leksinėmis prasmėmis, tačiau negalima sakyti, kad rašiusysis neturi visiškos nuovokos apie vieno ar kito frazeologizmo vartoseną kalboje. Neatmetini ir samprotaujamojo pobūdžio atsakymai – *naudoti savo interesams, įgyvendinti* arba *apkvailinti, pasinaudoti savam tikslui*.

Analogiškai galima komentuoti ir pateiktąsias reikšmes frazeologizmui *pro ausis praleisti* (nekreipti dėmesio): *nesiklausyti* (8), *negirdėti* ir *neišgirsti* (po 3), *nieko negirdėti* (2), *kažko negirdėjo* (nedėmesingumo situacija), *apsimesti, kad nieko negirdžiu* arba *ignoruoti* ir pan.

Sunkiausiai sekėsi aiškinti frazeologizmo *akis draskyti* prasmę (pateikta 12 variantų), tačiau jie, nors ir netapatūs žodyno formuluotei (įžūliai kieno nors akivaizdoje kalbėti), bet logiški – *atsikalbinėti, prieštarauti, ginčytis, atsišnekėti*. Kituose atsakymuose nukrypstama į sąvokos aprašymą (*rodyti nepagarbą, kelti kivirčą*) ar į pačios situacijos charakteristiką (*rėkauti ant kito žmogaus; neklausyti, atsikalbinėti; neklausyti, kas tau sakoma; prieštarauti, priekaištauti*), net įvardijamas pats įvykio veikėjas kaip *išsišokėlis*.

Darytina išvada, kad tiriamieji stokoja ne tiek teorinių žinių apie frazeologizmus, kiek vartojimo kalboje įgūdžių arba žodžių tiksliai jų reikšmei nusakyti.

Trečioji užduotis suformuluota taip: *Jums pateiktos sakinių poros; viename tos poros sakinyje pavartotas frazeologizmas, kitame – tie patys žodžiai sudaro laisvą žodžių junginį. Raskite frazeologizmus ir pabraukite juos*. Ši užduotis, kaip rodo tyrimo duomenys (žr. 6 lentelę), mokiniams nebuvo per sudėtinga, nors ne kiekviena sakinių pora vienodai lengvai pasidavė išgvildenama. Geriausiai suvoktos šios dvi sakinių poros: *Šeštadienį pakursiu pirtį, atvažiuos daug svečių. / Aš tau kai pakursiu pirtį už tokius darbelius!* ir *Esu ne sykį liežuvį nudegęs dėl savo ūmaus būdo. / Arbata buvusi tokia karšta, kad net aiktelėjo liežuvį nudegęs*. Vos daugiau negu pusė tiriamųjų suvokė sakinio su frazeologizmu *kaulus judinti* (dirbti, kai sunku) mintį: *Pajudink ir tu kaulus, juk rankos nenutrūks. / Pajudink tuos kaulus, gal po jais rasis paslėptas žiedas*. Skirtingo suvokimo priežastys: frazeologizmas *užkurti / pakurti pirtį* kur kas dažniau suaugusiųjų, jaunuolių ir paauglių vartojamas negu tasai, kurio svarbiausias prasminis žodis *kaulas*; sakiniai apie pirtį atspindi gyvenimišką, visiems suprantamą situaciją, o sakinyje apie *kaulus* ir *paslėptą žiedą* yra, sakytum, nerealus, tarsi iš pasakos paimtas. Keli mokiniai pabraukė frazeologizmą *rankos nenutrūks* – akivaizdu, kad šių tiriamųjų dėmesys nepakankamai išlavintas: nepastebėjo, kad kitame sakinyje to pastovaus, visiems gerai žinomo žodžių junginio nėra. Analogiškas atvejis pasitaikė analizuojant sakinių porą – *Vaikai gavo pylos, kad sudrumstė vandenį. / Jis mėgsta vandenį drumsti savo kalbomis*: pabrauktas frazeologizmas *gavo pylos* (buvo baisiai išbartas).

6 lentelė. *Gebėjimas skirti frazeologizmus nuo laisvųjų žodžių junginių* (n = 26)

Žodžių junginys	Frazeologizmas	Laisvasis žodžių junginys	Neatsakytą
Pakursiu pirtį	25	0	0
Liežuvį nudegęs	22	2	0
Ne savo kėdėje sėdi	18	4	1
Vandenį drumsti	18	4	0
Pajudink kaulus	16	3	0

VI klasės mokinių gebėjimas vartoti frazeologizmus rašytinėje kalboje

Iš testo I dalies rezultatų paaiškėjo, kad tiriamiesiems sunkiausia rasti frazeologizmus tekste, ne visada sekasi juos atskirti nuo laisvųjų žodžių junginių, ypač tais atvejais, kai sakiniu apibūdinama situacija, su kuria šeštokai nesusiduria praktiniame gyvenime. Frazeologizmų mokymo(si) paskirtis – pratinti mokinius šias vaizdingas minčių raiškos priemones vartoti savo kalboje. Tuo tikslu parengtos dvi užduotys:

1. *Atidžiai perskaitykite duotus frazeologizmus ir pagalvokite, kurie iš jų tiktų nuotykiui iš savo*

vaikystės papasakoti. Sugalvokite pasakojimui pavadinimą (frazeologizmų sąrašas: vedžioti už nosies; vienu šūviu du zuikius nušauti; žiūrėti pro pirštus; virsti iš koto; jaustis kaip žuvis vandeny; pirkti katę maiše; laikyti liežuvį už dantų; eiti, kur akys veda; apvynioti aplink pirštą; gyventi kaip šuo su kate).

2. *Perskaitykite tekstą. Pagalvokite, kaip galėtumėte pagyvinti teksto kalbą, atskirus žodžius keisdami frazeologizmais.*

Išstudijavus šeštokų rašinius, rezultatai apibendrinti 7 lentelėje, kurios pirmoje grafoje surašyti tiriamiesiems pasiūlyti frazeologizmai.

7 lentelė. *Tikslingai ir netinkamai rašiniuose pavartotų frazeologizmų pasiskirstymas* (n = 26)

Frazeologizmai	Pavartoti tikslingai ir reikiama reikšme	Pavartoti netikslingai arba ne ta reikšme	Pavartoti tiesiogine reikšme
Laikyti liežuvį už dantų	17	4	0
Gyventi kaip šuo su kate	12	1	2
Vedžioti už nosies	11	2	0
Eiti, kur akys veda	11	4	0
Jaustis kaip žuvis vandeny	8	5	0
Žiūrėti pro pirštus	7	4	2
Apvynioti aplink pirštą	6	3	1
Vienu šūviu du zuikius nušauti	3	8	0
Pirkti katę maiše	2	3	2
Virsti iš koto	0	11	1

Statistiniai duomenys: 26 tiriamieji savo rašiniuose pavartojo 125 frazeologizmus, t. y. vienam mokiniui tenka beveik 5 pastovieji žodžių junginiai ir 10 pasiūlytųjų, tačiau kiek daugiau negu pusė iš jų, būtent 66 frazeologizmai, tekste pavartoti tikslingai ir pagal jiems būdingą prasmę. Beveik tiek pat (63) frazeologizmų pavartota ne ta reikšme arba toje pasakojimo vietoje pasirinktieji žodžių junginiai buvo nereikalingi ir neatliko savo funkcijų. Populiariausias (pavartotas 21 kartą) frazeologizmas – *laikyti liežuvį už dantų*; perpus rečiau vartoti trys kiti pastovieji žodžių junginiai: *gyventi kaip šuo su kate*; *vedžioti už nosies*; *eiti, kur akys veda*.

Galima sakyti, kad tiriamieji, matyt, retai kuria tekstus, nes nesuvokė užduoties: dažnai frazeologizmai rašinyje vartoti ta pačia tvarka, kaip jie buvo surašyti užduotyje; koncentruotasi į kiekį, o ne į vaizdo kokybę, t. y. skaitydami užduotį, „visai nepastebėjo“ nuorodos – *pagalvokite, kurie iš jų tiktų (...)*.

Būtina pažymėti, kad tiriamųjų sukurti tekstai buvo trumpi ir nerišlūs, tiesiog atskirų sakinių rinkinys, kad juose vartojamų frazeologizmų gausa ne tik neteikė vaizdumo, bet, priešingai, sunkino minties suvokimą, pvz.: *Vaikystėje mėgau už nosies vedžioti visus vaikus, kuriuos aš gerai mokėdavau apvynioti aplink pirštą. Aš iš juoko virsdavau iš koto ir jausdavau kaip žuvis vandeny.* Tokio perdėto ir netiks-

lingo frazeologizmų vartojimo priežastis – pamokose neatkreiptas dėmesys į frazeologizmų skaičių ir vietą tekste, nes per mažai skaityta ir nagrinėta šiuo požiūriu grožinės literatūros tekstų bei mokinių rašinių – pasisėkusių ir nelabai vykusių.

Pasitaikė atvejų, kai frazeologizmai rašiniuose vartoti ne ta ar net tiesiogine reikšme kaip laisvieji žodžių junginiai, pvz.: *man nepatinka žiūrėti pro kieno nors pirštus; jis užsimanė pirkti katę maiše* ir kt.

Darytinos išvados: praktiniu aspektu lietuvių kalbos, ir ne tik, pamokose neretai pažeidžiamos pedagoginės ir psichologinės mokymo(si) sąlygos; mokiniai nesuvokia frazeologizmų vartojimo tikslo, kuris gali būti nusakomas vienu iš skiriamųjų požymių – vaizdingumas, ekspresyvumas.

Antrąją kontrolinę užduotimi siekta patikrinti, kaip tiriamieji geba atkurti girdėtus ar net pamokose aptartus frazeologizmus ir įkomponuoti į duotą tekstą. Tai galima iš dalies sieti ir su teksto tobulinimo / redagavimo įgūdžiais. Šiuo atveju mokiniai savo nuožiūra rinkosi, ką ir kuo keistų tekste, kad šis būtų įdomesnis, vaizdingesnis.

Analizei iš mokinių darbų pirmiausia pasirinkti atvejai, kai frazeologizmai tekste buvo tinkamai pavartoti. Jų priskaičiuota 35 (maždaug po 1,35 kiekvienam tiriamajam) ir sudaryta 8 lentelė.

8 lentelė. *Tinkamai pavartoti frazeologizmai ko-reguojamame tekste* (n = 26)

Frazeologizmai	Mokinių skaičius
Užmesti akį	9
Jaustis kaip žuvis vandeny	5
Nukabinti nosį	3
Žarna žarną ryja	3
Plaukai ant galvos stojasi	2
Pagaugais nueiti	2
Apvynioti aplink pirštą	2
Eiti, kur akys veda	2
Diržą susiveržti	1
Žiūrėti pro pirštus	1
Vedžioti už nosies	1
Iš kailio nertis	1
Ne savo kailyje	1
Kaip žemę pardavęs	1
Kaip inkstas taukuose	1

Tik 6 frazeologizmai – *užmesti akį* (pavartotas 9 mokinių), *nukabinti nosį* (3 mokiniai), *žarna žarną*

ryja (3), *ne savo kailyje* (1), *kaip žemę pardavęs* (1), *kaip inkstas taukuose* (1) – atgaminti mokinių iš jų asmeninės patirties. Visi kiti (*iš kailio nertis, jaustis kaip žuvis vandeny, vedžioti už nosies, pagaugais nueiti, diržą susiveržti, apvynioti aplink pirštą, žiūrėti pro pirštus, plaukai ant galvos stojasi, eiti, kur akys veda*) atkurti atsiminius ankstesnes testų užduotis. Vadinasi, tokio pobūdžio mokomieji / lavinamieji darbai nepopuliarūs tai klasei skirtų užduočių kontekste. Matyt, nerandama laiko papildomai pakalbėti su mokiniais apie frazeologizmus, atkreipti dėmesį į jų įvairovę, į jų vartojimo situacijas gyvenamojoje aplinkoje.

Antruoju mokinių atliktų darbų analizės etapu surinkti šeštokų nevykusiai pavartoti frazeologizmai pateikti 9 lentelėje; joje įterptas tekstas, kurį tiriamieji turėjo patobulinti, padaryti vaizdingesnį, gražesnį. Du mokiniai tekstą tik perrašė nieko nekeisdami – nei pridėdami, nei atimdami žodžių ar jų junginių, vienas mokinytis, kaip ir ankstesniais kartais, užduoties neatliko.

9 lentelė. *Mokinių ne itin vykusiai pakeisti atskiri žodžiai ar laisvųjų žodžių junginiai* (n = 26)

Tekstas	
Baimė	
Šiandien rašysime matematikos kontrolinį darbą. Daug minčių man kyla. Pažvelgiu į suolo draugą, kuris sėdi ramus. Suprantu, kad jis pasiruošęs gauti dešimtuką, o man jau negera. Laikrodis tiksi. Norėtusi eiti namo, jau ir valgyti užsimaniau, bet negalima. Tai baimė. Turiu ją nugalėti. Kai pasibaigs pamoka, drąsiai pasakysiu, kad be reikalo jaudinausi.	
Teksto žodžiai, žodžių junginiai	Mokinių pavartoti žodžiai, žodžių junginiai, sakiniai
daug minčių man kyla	galvoje sukasi;
man negera	baisu žiūrėti į jį; kinkos dreba; tikrai blogai baigsis;
drąsiai pasakysiu	drąsiai išklosiu;
laikrodis tiksi	laikrodis tiksi lyg pašėlęs; laikrodis sukasi ratu; bausis ir daugiausiai man nerimo keliantis čirškalas tiksi;
be reikalo jaudinausi	be reikalo kojos drebėjo; galvojau, kad blogai baigsis; be reikalo kramčiau pirštus;
negalima	šansų nėra;
sėdi ramus	sėdi kaip pabučiuotas; sėdi kaip karalius ramus; sėdi kaip belgas;
eiti	kėblinti; šliaužti; pėdinti; žingsniuoti; bėgti;
nugalėti	išvartyti;
negera	„linksma“, „baisu“;
jaudinausi	bijojau;
suprantu	pasvarstau;
pažvelgiu	atsigręžiu.

Remiantis tyrimo duomenimis nustatyta, kad atskirais atvejais mokiniai neatsižvelgė į užduotį – žodžius / junginius keisti tik frazeologizmais. Tai galima būtų aiškinti dėmesingumo ir gebėjimo įsiminti stoka.

Išvados

1. Moderniosios lietuvių kalbos leksikos pokyčiai pirmiausia siejami su XXI amžiaus naujažodžiais, kurie nekonkuruoja su frazeologijos objektu. „Pagrindinio ugdymo bendrosiose programose“

(projektas) tema apie frazeologizmus nesusiaurinta, mokymui(si) keliami tie patys reikalavimai: *atpažinti* pastoviuosius žodžių junginius, *suprastinti* jų perkeltines reikšmes bei *žinoti* jų paskirtį, *įsidėmėti* ir *vartoti*.

2. Išanalizavus lietuvių kalbos vadovėlių ir pratybų sąsiuvinį V–VI klasioms turinį nustatyta, kad teorinis ir praktinis pirminių įgūdžių formavimo pamatas siekti lietuvių kalbos programoje numatytų frazeologizmų mokymo(si) tikslų įgyvendinimo yra pakankamas.

3. Dėl pakitusio visuomenės gyvenimo aplinkybių mokiniai, bendraudami su vyresniaisiais ir bendraamžiais, sukaupia labai menkas frazeologizmų atsargas, be to, viešojoje erdvėje nemato nei pavyzdžio, nei paskatos įsidėmėti juos ir vartoti savo kalboje.
4. Vadovėliuose, skirtuose V–VI klasių mokinių pažinčiai su grožine lietuvių literatūra, laikantis naujų literatūrinio lavinimo strategijų, nebeliko vietos pasakojimams, kurių turinyje galima būtų rasti frazeologizmų.
5. Mokiniai apsiriboja kalbos pamokose skaitomais ir analizuojamais beveik vien tik iš pabirų sakinių sudėliotais pratimais, todėl jų sąmonėje nesusklosto konkreti frazeologizmų paskirties samprata, nėra nuovokos, kiek jų reikia pavartoti kuriant rašytinį tekstą, kokia jų vieta tekste ir pan. Šiai problemai spręsti „Pagrindinio ugdymo bendrųjų programų“ projekte dėmesys kreipiamas į *kalbos vartojimo ugdymą* kaip kalbinio ugdymo dalį.
6. Mokiniai sunkiai atpažįsta frazeologizmus rišliame tekste, neįžvelgia frazeologizmo ribų, painioja pastoviuosius ir laisvuosius žodžių junginius, sudarytus iš tų pačių elementų, neįsidėmėję pastoviosios frazeologizmo reikšmės, vartoja juos iš nuojautos ar tik spėdami galimą reikšmę, remdamiesi situacija, kurioje buvo girdėtas ir (ar) vartotas tasai žodžių junginys.
7. Kurdami tekstus pagal užduotį – pavartoti frazeologizmų, mokiniai dažnai vartoja juos netiksliai. Neretai rašto darbuose tik vardija duotus ar atmintyje atgaivintus mokymo priemonėse skaitytus ir (ar) matytus frazeologizmus, nekurdami jiems tinkamos situacijos, neturi įgūdžių emociškai neutralius žodžius keisti frazeologizmais ir taip suteikti tekstui vaizdumo.

Šaltiniai

1. Abraitytė L., 2009, *Skaitiniai 5 klasei*. Kaunas: Šviesa.
2. Abraitytė L., 2010, *Skaitiniai 6 klasei*. Kaunas: Šviesa.
3. Sirtautas V. V., Sirtautienė J., 2010, *Lietuvių kalba, Vadovėlis 5 klasei, 1 dalis*. Vilnius: Alma littera.
4. Sirtautas V. V., Sirtautienė J., 2010, *Lietuvių kalba, Vadovėlis 5 klasei, 2 dalis*. Vilnius: Alma littera.
5. Sirtautas V. V., Sirtautienė J., 2011, *Lietuvių kalba, Vadovėlis 6 klasei, 1 dalis*. Vilnius: Alma littera.
6. Sirtautas V. V., Sirtautienė J., 2011, *Lietuvių kalba, Vadovėlis 6 klasei, 2 dalis*. Vilnius: Alma littera.
7. Sirtautienė J., Sirtautas V. V., 2010, *Lietuvių kalba, Pratybų sąsiuvinis 5 klasei, 1 dalis*. Vilnius: Alma littera.
8. Sirtautienė J., Sirtautas V. V., 2010, *Lietuvių kalba, Pratybų sąsiuvinis 5 klasei, 2 dalis*. Vilnius: Alma littera.
9. Sirtautienė J., Sirtautas V. V., 2011, *Lietuvių kalba, Pratybų sąsiuvinis 6 klasei, 1 dalis*. Vilnius: Alma littera.

10. Sirtautienė J., Sirtautas V. V., 2011, *Lietuvių kalba, Pratybų sąsiuvinis 6 klasei, 2 dalis*. Vilnius: Alma littera.

Literatūra

1. Abraitytė L., 2014, *Skaitiniai. VI klasės mokytojo knyga*. Kaunas: Šviesa.
2. Balčas R. (Sud.), 1989, *Mintys apie gimtąją kalbą*. Vilnius: Mokslo.
3. Barauskaitė J., 1982, *Lietuvių kalbos frazeologizmai*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, Šiaulių K. Preikšo pedagoginis institutas.
4. Butkutė L., 2010, *Okazionaliųjų frazeologizmų stilistinės išgalės publicistiniame stiliuje. Doktoro disertacija*. Žiūrėta 2015-08-07. Prieiga internete: <http://vddb.laba.lt/nedora/get/LT-eLABa0001:E.02~2010~D_20100401_1027501234/DS.005.0.01.ETD>.
5. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 2000. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
6. Drotvinas V., 1987, *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija: mokomoji knyga*. Vilnius: VPI leidykla.
7. Gaivenis K., Keinys S., 1990, *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
8. Jasaitienė E., 1980, *Lietuvių kalbos leksikologija*. Vilnius: Mokslo.
9. Jasiūnaitė B. (2010). *Šventieji ir nelabieji frazeologijoje ir liaudies kultūroje: Monografija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
10. Junevičienė M., Videikaitė I., 2013, *Kalbinė raiška. Užduotys 5–10 klasėms*. Vilnius: Gimtasis žodis.
11. Lipskienė J., 1979, *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai (su galvos dalių pavadinimais)*. Vilnius: Mokslo.
12. Lipskienė J., 2008, *Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai*. Vilnius: Vaga.
13. Malinauskienė D., 2004, *Patarlės fenomenas: praktiniai-metodiniai aspektai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
14. Marcinkevičienė R., 2001, Tradicinė frazeologija ir kiti svarbūs žodžių junginiai. *Lituanistica*, 4(46). P. 81–98. Žiūrėta 2015-08-07. Prieiga internete: <<http://www.ebiblioteka.lt/resursai/LMA/Lituanistica/L-081.pdf>>.
15. Miškinis M., 1990, *Lietuvių literatūra*. Kaunas: Šviesa.
16. *Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Lietuvių kalba ir literatūra*. Projektas, III variantas, 2 redakcija, 2012-03-06. Vilnius: LR švietimo ir mokslo ministerijos ugdymo centras.
17. Paulauskas J., 1977, *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*. Kaunas: Šviesa.
18. Paulauskas J., 2003, *Lietuvių kalbos frazeologijos sisteminis žodynas*. Kaunas: Šviesa.
19. Plentaitė V., 1983, *V ir VI klasės mokinių kalbos žodyno plėtimas frazeologizmais: Metodinė medžiaga*. Vilnius: PMTI.
20. *Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos*, 2009. Vilnius.
21. Ptašinskienė I., 1999, *Leksikologijos pratimai ir užduotys*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
22. Ruškys A., 1996, *Frazeologizmų stilistika, Lietuvių kalbos praktikos problemos*. 1994 m. konferencijos pranešimai. Klaipėda.

23. Ruškys A., 1999, Frazeologijos ir etninių vertybių įtaka vaiko pasaulėjautai, *Lietuvių kalbos praktikos problemos*. 1998 m. konferencijos pranešimai. Klaipėda.
24. Ruškys A., 2000, Frazeologizmų reikšmės motyvacija, *Lietuvių kalbos praktikos problemos*. 1999 m. konferencijos pranešimai. Klaipėda.

Summary

VOCABULARY ENRICHMENT OF FORM SIX STUDENTS: IDIOMATIC EXPRESSIONS

L. Milaševičienė, N. Bražienė

Native language is a communication tool through which a nation reveals its culture and human thinking. Idiomatic expressions, significant part of the Lithuanian language, are important in communication and thinking. There are objective and subjective reasons why nowadays idiomatic expressions are rarely used in everyday speech although it is stated in the basic education curriculum that students must be able to *recognize* and *understand* idiomatic expressions, *know* their figurative meaning and *use* them. Although sufficient theoretical material and practical tasks are provided in the textbook and workbook of the Lithuanian language for form 5 and form 6, the survey showed that 6 formers had difficulty recognizing idiomatic expressions in a text and understanding them, mixed their general and figurative meaning, guessed figurative meaning, could not remember fixed meaning, tried to remember a situation where it had been heard or used. When asked to produce a coherent text with idiomatic expressions the surveyed often used idiomatic expressions beside the point, rewrote provided idiomatic expressions, tried to remember a situation where it had been used, read or heard, could not replace an emotionally neutral word with an idiomatic expression and produce a creative text.

Keywords: idiomatic expression, vocabulary enrichment, 6 formers.

Santrauka

ŠEŠTOKŲ ŽODYNO PLĖTIMO FRAZEOLOGIZMAIS PROBLEMOS

L. Milaševičienė, N. Bražienė

Gimtoji kalba yra ne tik informacijos perdavimo ir gavimo instrumentas, bet ir žmogaus mąstymo, tautos sąmonės ir kultūros atspindys. Būtent dviem kalbos funkcijoms – bendravimo ir atspindžio, ypač pastarajai, realizuoti labai svarbi lietuvių kalbos leksikos dalis – frazeologizmai, kurie dėl objektyvių ir subjektyvių priežasčių nyksta iš kasdienės kalbos vartosenos. Nors pagrindinio ugdymo bendrosiose programose frazeologizmų mokymui(si) keliami reikalavimai *atpažinti* frazeologizmus, *suprasti* jų perkeltines reikšmes bei *žinoti* jų paskirtį, *įsidėmėti* ir *vartoti*, lietuvių kalbos vadovėliuose ir pratybų sąsiuvinuose V–VI klasėms teorinių žinių ir praktinių užduočių frazeologizmams mokyti(s) pakanka, tačiau atlikus VI klasės mokinių kalbos žodyno frazeologizmų vartojimo aspektu tyrimą nustatyta, kad mokiniai sunkiai atpažįsta frazeologizmus rišliame tekste, neįžvelgia frazeologizmo ribų, painioja pastoviuosius ir laisvuosius žodžių junginius, sudarytus iš tų pačių elementų, neįsidėmėję pastoviosios frazeologizmo reikšmės, vartoja juos iš nuojautos ar tik spėdami galimą reikšmę, remdamiesi situacija, kurioje buvo girdėtas ir (ar) vartotas tasai žodžių junginys. Kurdami tekstus pagal užduotį – pavartoti frazeologizmų, mokiniai dažnai vartoja juos netikslingai. Neretai rašto darbuose tik vardija duotus ar atmintyje atgaivintus mokymo priemonėse skaitytus ir (ar) matytus frazeologizmus, nekurdami jiems tinkamos situacijos, neturi įgūdžių emociškai neutralius žodžius keisti frazeologizmais ir taip suteikti tekstui vaizdumo.

Prasminiai žodžiai: frazeologizmas, žodyno turinimas, VI klasės mokiniai.

Įteikta 2015-06-19
Priimta 2015-09-02